

Katarzyna Kuras

Uniwersytet Jagielloński

 <https://orcid.org/0000-0002-6198-7131>

Metamorfozy nowożytnej kultury dworskiej Mechanizmy, agenci, kanały komunikacji

W realiach nowożytnej Europy dwór królewski pełnił wiele różnych funkcji. Stanowił centrum polityczne odpowiedzialne za zarządzanie państwem i jego elitami oraz ośrodek kulturalny. Był jednocześnie miejscem kreowania wizerunku rządzącego, z którego roztaczał on swój patronat nad artystami i ludźmi pióra, wprzęgniętymi w dzieło budowy obrazu świetności jego osoby oraz rządów. Choć dwory były skupione wokół konkretnych władców, to ze względu na silne powiązania rodzinne istniejące między rodzinami europejskimi były one wprzęgnięte w sieć ówczesnego systemu dynastycznego. W epoce nowożytnej terytorium w większości monarchicznej Europy pokrywała gęsta sieć rodzinnych układów i zależności, sterowanych przez rządzących oraz członków ich rodzin. By utrzymać władzę i *status quo*, kooperowali oni ze sobą, a wykorzystując reguły dziedziczenia i zawierania małżeństw, decydowali o ekskluzywnym charakterze grupy. Francuski historyk Lucien Bély pisał o społeczności książąt (*la société des princes*), którą definiował jako grupę złożoną z rządzących, ich rodzin i krewnych, powiązanych między sobą w różnorodny – ideologiczny, polityczny, ekonomiczny oraz rodzinny – sposób¹. Andreas Kraus, analizując związki i pozycję Witelśbachów, zauważał, że można odnieść wrażenie, iż do końca

¹ L. Bély, *La société des princes*, Paris 1999, s. 8–10.

ancien régime’u Europa była rządzona przez jedną wielką rodzinę, podzieloną na mniejsze linie². Choć opinia ta wydaje się nieco przesadna, samo istnienie europejskiej sieci rządzących nie budzi wątpliwości. Opierała się na związkach krwi, dodatkowo wzmacnianych dzięki zawieraniu małżeństw w obrębie dynastii panujących (niekiedy w bardzo ograniczonym kręgu)³. Jej członków łączyło poczucie przynależności do elitarnej i dość zachowawczej w swych poglądach społeczności. Cechy te w połączeniu z będącą dziedzictwem średniowiecza silną pozycją ekonomiczną gwarantowały trwanie poszczególnych dynastii i całej sieci⁴. Jej spoistość i trwałość zapewniały kobiety. W dynastycznej Europie standardem były małżeństwa między reprezentantami rodzin panujących, skrupulatnie negocjowane, gdy przyszli małżonkowie byli dziećmi, i zawierane zgodnie z istniejącymi sojuszami politycznymi⁵. Było to szczególnie istotne w warunkach zyskującej na popularności w odniesieniu do dziedziczenia i sukcesji zasadzie primogenitury⁶.

Istniejące sieci dynastyczne wywierały duży wpływ na kulturę dworską. Samo pojęcie kultury dworskiej z reguły jest przyjmowane przez badaczy dość intuicyjnie i nawet autorzy klasycznych prac z tego zakresu najczęściej unikają jej jasnych definicji. Była ona nieodzownie powiązana z domami panującymi. W zależności

2 A. Kraus, *Das Haus Wittelsbach und die europäischen Dynastien: Ergebnisse und Ausblick*, „Zeitschrift für Bayerische Landesgeschichte” 1981, Bd. XLIV, H. 1, s. 425–455.

3 A. Tischer, *Verwandtschaft als Faktor französischer Außenpolitik: Auswirkungen und Grenzen dynastischer Politik im 17. Jahrhundert*, [w:] *Grenzüberschreitende Familienbeziehungen: Akteure und Medien des Kulturtransfers in der Frühen Neuzeit*, Hrsg. D. Nolde, C. Opitz, Köln–Weimar–Wien 2008, s. 39–53; A. Kohler, „*Tu felix Austria nube...*”: *Vom Klischee zur Neubewertung dynastischer Politik in der neueren Geschichte*, „Zeitschrift für historische Forschung” 1994, Bd. XXI, s. 461–482.

4 D. Schönplflug, *Dynastic networks*, <http://www.ieg-ego.eu/schoenplflugd-2010-en> (dostęp: 10 XI 2020).

5 *Queens Consort, Cultural Transfer and European Politics, c. 1500–1800*, eds A. Morton, H. Watanabe-O’Kelly, London–New York 2016.

6 M. Hohkamp, *Sisters, Aunts and Cousins: Familial Architectures and the Political Field in Early Modern Europe*, [w:] *Kinship in Europe: Approaches to Long-Term Developments (1300–1900)*, eds D.W. Sabeian, S. Teuscher, J. Mathieu, New York 2007, s. 91–104.

od czasu i regionu obejmowała różne działania i inicjatywy polegające na animowaniu artystycznego, rozrywkowego i towarzyskiego życia na dworze w celu zaakcentowania znaczenia władcy i dynastii (lub rodziny) na forum wewnętrznym oraz międzynarodowym. Zarazem była ona podatna na wpływy emitowane przez jedne ośrodki i recypowane przez inne. Podlegała więc stałym przekształceniom, wynikającym ze związków istniejących pomiędzy ośrodkami i wielokierunkowych wpływów, które były przez nie emitowane. Zjawiska te były kluczowe dla określenia kulturowego potencjału dworów, który był nie tylko dynamiczny, ale i ekspansywny. W celu ukazania mobilności i dynamiki nowożytnej kultury dworskiej (chodzi tu o tytułowe metamorfozy), która dodatkowo osadzona była w dynastycznej sieci, niezbędne wydaje się sięgnięcie po alternatywne narzędzia analizy, w tym transfer kulturowy i koncepcje powstałe na jego bazie⁷. W niniejszym studium skupiono się na praktycznych uwarunkowaniach transferu i wymiany kulturowej w odniesieniu do dworów nowożytnych, ukazując mechanizmy wymiany (w tym charakter kultury dworskiej, spotkania dworów oraz politykę matrymonialną), agentów transferu oraz wykorzystywane kanały komunikacji. Ich przegląd pozwoli ukazać kulturę dworską w dynamicznym kontekście, a zarazem uwypukli trudności w jednoznacznym określeniu jej stałości i zmienności.

Mechanizmy wymiany kulturowej

Wymiana kulturowa pomiędzy nowożytnymi dworami królewskimi była możliwa dzięki gotowości przyjmowania i adaptowania przez tworzące je środowiska odmiennych wzorców kulturowych. Podlegały one rozmaitym przekształceniom, za które odpowiedzialna była twórcza energia dworzan, artystów bądź

⁷ Zagadnienie to jest przedmiotem odrębnego artykułu: K. Kuras, *Transfer kulturowy, „histoire croisée”, „entangled history” i mobilność kulturowa w badaniach nad dworami królewskimi epoki nowożytnej*, „Historyka. Studia Metodologiczne” 2021, t. LI, s. 433–452.

literatów inspirowanych i zazwyczaj zachęcanych do tego przez władzę. W bardzo specyficznych warunkach klaustrofobicznych i z reguły odgórnie zarządzanych społeczności dworskich dochodziło w ten sposób do różnorodnych i wielopoziomowych adaptacji nowych treści, idei oraz mód. Były one mniej lub bardziej krytycznie przyjmowane, niekiedy modyfikowane w celu zamaskowania ich prawdziwego pochodzenia, a następnie włączane do dworskiego kulturowego repertuaru, który w ten sposób podlegał nieustannym i wielotorowym przemianom.

Przykładem tego typu wielopoziomowych adaptacji i modyfikacji są losy ceremoniału stworzonego w Burgundii w XV w. Popularność dworu książąt burgundzkich i kreowanej przezeń kultury rycerskiej decydowała o jej szerokiej ekspansji. Pod koniec XV w. ceremoniał ten stał się wzorcem dla regulacji wprowadzanych na dworze angielskim; przeniknął również na dwór francuskich Walezjuszy i Burbonów⁸. W 1548 r. został wprowadzony na dwór kastylijski przez dziedzica Kastylii i Aragonii, Karola V Habsburga (syna wywodzącego się z Burgundii Filipa Pięknego i Joanny Szalonej). Trafił również do Wiednia, skąd dzięki małżeństwu Zygmunta III Wazy z Habsburżankami ze stolicy Austrii ceremoniał burgundzki (ale czy ciągle jeszcze burgundzki, a może już raczej francusko-burgundzko-hiszpański?) dotarł na dwór królów polskich. W wyniku skomplikowanych transmisji wzorców z XV w. stracił swój pierwotny charakter, a określenie „burgundzki” wiązało się w XVI–XVII w. wyłącznie z genezą zjawiska, a nie jego istotą⁹. Przykład ten pokazuje, że to mobilność treści w warunkach dynastycznej pajęczyny oparta na schemacie kontekstualizacji, dekontekstualizacji i rekontekstualizacji decydowała o nieustannych przemianach kultury. Polegały one na permanentnej wymianie, czyli emisji jednych wzorców i przyjmowaniu innych,

⁸ J. Duindam, *The Burgundian-Spanish Legacy in European Court Life: a Brief Reassessment and the Example of the Austrian Habsburgs*, „Publication du Centre Europeen d'études Bourguignonnes” 2006, vol. XLVI, s. 208–210.

⁹ Ch. Hofmann-Randall, *Das spanische Hofzeremoniell 1500–1700. Kulturen – Kommunikation – Kontakte*, Bd. I, Berlin 2012, s. 217–260.

które następnie były transformowane i readaptowane. Te ostatnie również mogły stać się wtórnie przedmiotem eksportowym, o ile dwór recypujący był uważany za dostatecznie atrakcyjny dla kulturowych kontrahentów funkcjonujących w nieco innych kręgach geograficznych lub ustrojowych (*casus* relacji Wiednia i Warszawy).

Wśród czynników umożliwiających i ułatwiających transfer kultury dworskiej istotna była przede wszystkim ostentacyjność samych władców, których celem było olśnienie nie tylko poddanych, ale i uczestników międzynarodowej dworskiej gry¹⁰. Monarchowie, kreując swoje wizerunki i wizje rządów, nie przebiegali w środkach. Budowali nowatorskie rezydencje i wyposażali je w sposób znamionujący przepych i nieograniczone bogactwo (umiar i skromność nie cieszyły się popularnością w nowożytnych kręgach dworskich). Organizowali i animowali życie kulturalne dworu zgodnie z własnymi preferencjami i wyobrażeniami. Ostentacyjność kultury dworskiej, połączona z jej oczywistą i łatwo dostrzegalną atrakcyjnością, czyniła z niej ważny towar eksportowy. Wymiana kulturowa, do której dochodziło w efekcie podglądania wzorców, a następnie ich zapożyczania i asymilowania, miała spontaniczny i w zasadzie nieograniczony w swej elitarności charakter. Pajęczyna dynastyczna i funkcjonowanie dworskiej sieci czyniły importowanie wzorców procesem naturalnym zwłaszcza w kontekście wzmiankowanej powyżej otwartości dworskiej społeczności¹¹.

Mobilność kultury dworskiej opierała się na procesach o charakterze praktycznym oraz symbolicznym. Przykładem tego typu działań był w XVII i XVIII w. Wersal stworzony przez Ludwika XIV Burbona. Władca francuski demonstrował nie tylko swą militarną potęgę, prowadząc permanentne wojny, ale i chętnie eksportował przekaz ideologiczny związany z charakterem swej władzy, której metaforycznym przedstawieniem i emanacją był właśnie pałac.

¹⁰ G. Braun, *Deutsch-Französische Geschichte*, Bd. IV (*Von der politischen zur kulturellen Hegemonie Frankreichs 1648–1789*), Darmstadt 2008.

¹¹ P. Burke, *Fabrykacja Ludwika XIV*, przekł. R. Pucek, M. Szczubińska, Warszawa 2011.

Transferowi na całą Europę podlegały m.in. sposoby organizacji francuskiego dworu, stylistyka uniformów, inicjowanie ambitnych prac artystycznych i zatrudnianie artystów, tworzenie nowatorskich założeń ogrodowych, a nawet propagowanie nowinek medycznych, wszystko ku chwale władcy i jego państwa¹². Z procesami tymi współistniała powszechna na całym Starym Kontynencie moda na język francuski, stanowiący istotny kanał komunikacji elit. W ten sposób w dużej mierze z inicjatywy Króla Słońce i jego ministrów wybierano atrakcyjne treści i kreowano imaginariusz rządzących i rządzonych, wykorzystując korzystną koniunkturę wymiany między dworami. Część z nich, jak np. Hanower lub Celle, była niezmiernie zainteresowana naśladowaniem wszelkich inicjatyw Ludwika XIV w celu zaakcentowania swej własnej pozycji w skali Rzeszy i Europy¹³.

Zarazem atrakcyjność kultury dworskiej nie zawsze polegała na jej oczywistej prezentacji. Pewne aspekty funkcjonowania władcy, jego rodziny i codziennych rytuałów bywały starannie ukrywane przed osobami postronnymi, co dodawało im tajemniczości i paradoksalnie decydowało o wielkiej sile przyciągania. Strategie w tym względzie bywały różne. Niektórzy władcy, jak np. Burbonowie francuscy, stawiali na zrytualizowaną otwartość, inni – jak hiszpańscy Habsburgowie – konsekwentnie limitowali dostęp do Majestatu i starannie strzegli sekretów. Ukryci za szczelną zasłoną dworskiej etykiety kolejni reprezentanci dynastii, poczynając od Filipa II, tworzyli trudną do przełamania barierę między panującym i poddanymi. W XVII w. ten mur istniał nie

¹² Element ten jest niedoceniany w analizach strategii propagandowej Ludwika XIV, który m.in. zadbał o szeroką dystrybucję relacji o udanej operacji fistuli. Renoma paryskich medyków była na tyle znana, że w 1728 r. August II Sas posyłał do stolicy Francji po cyrulika Mr Petita. Gazety pisane głównie z: Drezna, Gdańska, Grodna, Kamieńca, Lublina, Piotrkowa, Warszawy i Wilna 1720–1744. Kopie listów w sprawach politycznych z lat 1715–1758, Biblioteka PAN w Kórniku, rkps 1030, k. 41v, z Warszawy 2 IX 1728 r.

¹³ D. Nolde, *Princesses voyageuses au XVIIe siècle. Médiatrices politiques et passeuses culturelles*, s. 68, <http://journals.openedition.org/clio/7833> (dostęp: 26 XI 2020 r.); eadem, *Eléonore Desmier d'Olbreuse am Celler Hof als diplomatische, religiöse und kulturelle Vermittlerin*, [w:] *Grenzüberschreitende Familienbeziehungen...*, s. 107–120.

tylko w sferze symbolicznej – francuski poseł François Bertaut informował, że Filipa IV można zobaczyć tylko w czasie prywatnej audiencji¹⁴. Władcę tego John H. Elliot określił mianem „więźnia etykiety”, podkreślając jego odseparowanie od poddanych w ściśle sformalizowanej codzienności Alcázaru¹⁵.

Bez względu na strategię stosowaną przez władców wymiana kulturowa przypominała rozpędzoną maszynę. Warunkiem jej pozostawania *in motu* było nieustanne czerpanie inspiracji oraz wzorców w zakresie wszystkiego, co było aktualnie modne i popularne¹⁶. Wydawać by się mogło, że paliwem napędzającym ową „lokomotywę transferu” powinny być wędrowniki dworów, jednak te od późnego średniowiecza stawały się coraz rzadsze. Władcy wybierali osiadły tryb życia, stawiając na rozwój struktur administracyjnych w terenie. Ostatnim podróżującym monarchą był Karol V Habsburg, któremu w nieustannym przemieszczaniu się po Europie towarzyszyła kawalkada wozów z tapiseriami, przedmiotami użytku codziennego oraz niezbędne w transporcie konie¹⁷.

Nieczęste były również od XVI w. spotkania między władcami. Jeśli już miały miejsce, to stawały się okazją do nieograniczonej demonstracji bogactwa oraz wpływów. Taki charakter miało

14 J.H. Elliott, *Philip IV of Spain. Prisoner of Ceremony*, [w:] *The Courts of Europe. Politics, Patronage and Royalty: 1400–1800*, ed. A.G. Dickens, New York–St. Louis–San Francisco 1977, s. 169; F. Bertaut de Fréauville, *Relation d'un voyage d'Espagne, où est exactement décrit l'estat de la cour de ce Royaume & de son gouvernement*, Paris 1664, s. 44–45.

15 J.H. Elliott, *op. cit.*, s. 169–189; R. Skowron, *Znak i liturgia władzy – ceremonia i etykieta dworu hiszpańskiego*, [w:] *Theatrum ceremoniale na dworze książąt i królów polskich*, red. M. Markiewicz, R. Skowron, Kraków 2006, s. 123–147; J. Duindam, *Vienna and Versailles. The Courts of Europe's Dynastic Rivals, 1550–1780*, Cambridge 2007, s. 197–217.

16 Machina ta bywała niekiedy hamowana zgodnie z wolą samych władców, np. M. Döberl, *The Viennese Imperial Court and its Relationship with English Carriage Builders in the Nineteenth Century*, „The Court Historian” 2013, vol. XVIII, No. 1, s. 50.

17 K. De Jonge, *Introduction: Court residences as Places of Exchange in late medieval and Early Modern Europe (1400–1700)*, [w:] *Felix Austria. Lazos familiares, cultura política y mecenazgo artístico entre las cortes de los Habsburgo / Family Ties, Political Culture and Artistic Patronage between the Habsburg Courts Networks*, ed. B.J. García García, Madrid 2016, s. 14–15. Nowe spojrzenie na sylwetkę cesarza zawiera jego najnowsza biografia: G. Parker, *Emperor: A New Life of Charles V*, New Haven–London 2019.

spotkanie Henryka VIII Tudora oraz Franciszka I Walezjusza na Polu Złotogłowa w 1520 r., będące okazją do pokojowej konfrontacji nie tylko polityków i liderów dynastii, ale i ich dworów, których przepych i bogactwo miały za zadanie olśnić współuczestników spotkania oraz zwrócone ku nim oczy władców Europy Zachodniej. Paradoksalnie, ze względu na okoliczności i *entourage*, dialog między władcami stanowił w tym wypadku istotny element rywalizacji między Tudorami a Walezjuszami na arenie międzynarodowej, nie tworząc tym samym dobrego klimatu dla wymiany kulturowej. Jeśli jednak faktycznie do niej doszło, to raczej nie ze względu na intencje i dobrą wolę głównych reżyserów tego kilkunastodniowego spektaklu, ale z powodu obustronnego zaciekania członków królewskich orszaków oglądą i poziomem konkurencji¹⁸. O tym, że wymiana kulturowa między dworami francuskim i angielskim istniała już wcześniej, świadczyły m.in. wydarzenia z 1518 r. Po wizycie francuskiej delegacji w Londynie, która miała miejsce w tym roku i stanowiła pokłosie podpisanego traktatu pokojowego, angielski władca zdecydował się na wprowadzenie na swym dworze funkcji pokojowca (*gentleman of the chamber*). Tytuł ten posiadali dworzanie wysłani przez Franciszka I do angielskiej stolicy. Oficjalnie celem Henryka VIII było ujednolicenie dworskiej hierarchii i ułatwienie wzajemnych kontaktów. W praktyce dochodziło w ten sposób do tworzenia jednolitych wzorców hierarchii dworskiej¹⁹.

Odmienny charakter miały osobiste konsultacje między członkami niemieckich dynastii panujących. Ich liczebność, rozdrobnienie oraz zażyłość tworzyły w obrębie Rzeszy wyjątkowy klimat towarzyski, daleki od ostentacyjnej rywalizacji. Zjawisko to ukazał na przykładzie dynastii Braunschweig i Brandenburg Thomas Biskup. Członkowie obu rodów tworzyli ścisły krąg połączony

¹⁸ A. Weir, *Henryk VIII i jego dwór*, przekł. J. Jedliński, Kraków 2015, s. 290–295; J.J. Scarisbrick, *Henry VIII*, London 1968, s. 77–79.

¹⁹ G. Richardson, *Entertainments for the French Ambassadors at the Court of Henry VIII*, „Renaissance Studies” 1995, vol. IX, No. 4, s. 404–415; R. Lockyer, *Tudor and Stuart Britain 1485–1714*, New York–London 2013, s. 404–415.

perspektywą karier militarnych w pruskim wojsku oraz mariażami. Liderzy dynastii omawiali, a następnie realizowali wspólne cele w trakcie osobistych spotkań przeplatanych dłuższymi okresami, w trakcie których wymieniali listy. W ten sposób dochodziło do integracji panujących oraz ich dworów, co ułatwiało transfer kultury dworskiej w obrębie Rzeszy. Symbolem przemian może być Filipa Charlotta Pruska (1716–1801), która odpowiadała za implantację francuskiego języka oraz literatury na dworze Braunschweig²⁰. Podobnie było także w innych regionach Rzeszy, w której relatywnie niewielkie odległości między państwami ułatwiały komunikację pomiędzy władcami, a różnorodne antagonizmy istniejące w kontaktach księstw i miast z cesarzem stanowiły dodatkowy argument za zacieśnianiem wewnętrznych więzi²¹.

Istotną rolę w sieci dynastycznej odgrywały kobiety. Stopniowa redukcja, a nawet eliminacja osobistych spotkań pomiędzy monarchami i ich orszakami doprowadziła do przesunięcia akcentów w stronę „słabej” płci²². Pewne znaczenie w tym procesie miała również zyskująca na popularności w odniesieniu do dziedziczenia i sukcesji reguła primogenitury, która nakazywała szukać precedensów właśnie po stronie żon, matek, ciotek czy kuzynek²³. W całej Europie normą były małżeństwa między reprezentantami rodzin panujących, skrupulatnie negocjowane, gdy jeszcze przyszli małżonkowie byli dziećmi i zawierane w myśl istniejących sojuszków politycznych. Z reguły przyszła panna młoda – niekiedy zaślubiona w siedzibie rodowej *per procura* – wyruszała do nieznanego sobie kraju, w którym miała poznać nie tylko swego przyszłego małżonka, ale i odmienną kulturę, język oraz obyczaje.

20 T. Biskup, *Four Weddings and Five Funerals: Dynastic Integration and Cultural transfer between the Houses of Braunschweig and Brandenburg in the 18th Century*, [w:] *Queens Consort...*, s. 202–230.

21 Analogiczne mechanizmy wykorzystywał August II Mocny. Por. H. Watanabe-O’Kelly, *Court Culture in Dresden. From Renaissance to Baroque*, New York 2002, s. 235.

22 Por. *Early Modern Dynastic Marriages and Cultural Transfer*, eds J.-L. Palos, M.S. Sánchez, London 2015.

23 M. Hohkamp, *op. cit.*, s. 91–104.

Wiozła ze sobą wyobrażenie o sposobie funkcjonowania dworu, na którym się wychowała. Wizję tę była zmuszona już od początku niekiedy boleśnie konfrontować z etykietą obowiązującą w siedzibie małżonka i konkretnymi regulacjami wynikającymi z prawa oraz tradycji definiującymi jej miejsce na dworze²⁴. Gdy druga żona Filipa IV Hiszpańskiego, Marianna z Habsburgów, przybyła do Madrytu i roześmiała się na widok podstarzałych karłów, których ujrzała na dworze, dowiedziała się, że takie zachowanie nie przystoi królowej Hiszpanii (na dworze wiedeńskim najwidoczniej należało ono do akceptowalnych)²⁵. Kobietom często pozo-
stawiano pewną dowolność w kreowaniu charakteru swego otoczenia, co ułatwiało wymianę kulturową. W ten sposób Elżbieta Francuska, pierwsza żona Filipa IV, przeniosła na dwór hiszpański francuskie zamiłowanie do muzyki i teatru, a Maria Leszczyńska, małżonka Ludwika XV Burbona, wraz z synową Marią Józefą Saską, córką Augusta III Wettyna, wspólnie zmieniały muzyczne oblicze Wersalu²⁶. Dzięki księżniczkom sabaudzkim w Bawarii zagościł balet dworski, kultura zaś Habsburgów austriackich wzbogaciła się o elementy włoskiej muzyki za sprawą związków z rodami Gonzagów, Medyceuszy²⁷ oraz Wittelsbachów²⁸. Władczynie bywały też symbolami pokoju politycznego – Maria Teresa Hiszpańska, małżonka Ludwika XIV, zręcznie łączyła na swym dworze elementy kultury francuskiej i hiszpańskiej (zwłaszcza w kwestii ubioru i fryzury), podkreślając w ten sposób związki istniejące między państwami²⁹.

²⁴ Kobiety były więc pozbawiane swych naturalnych środowisk i przenoszono je do nowej, innej rzeczywistości. Por. R.M. Smuts, M.J. Gough, *Queens and the International Transmission of Political Culture*, „The Court Historian” 2005, vol. X, No. 1, s. 1–13.

²⁵ J.H. Elliott, *op. cit.*, s. 175.

²⁶ D. Hennebelle, *Les concerts de la Reine (1725–1768)*, Lyon 2015.

²⁷ H. Kazárová, *Time of the Dancing Kings*, [w:] *Dances and Festivities of the 16th–18th Centuries*, ed. A. Rousová, Prague 2008, s. 69–79.

²⁸ L.M. Koldau, *Familiennetzwerke, Machtkalkül und Kulturtransfer: Habsburgerfürstinnen als Musikmäzeninnen im 16. und 17. Jahrhundert*, [w:] *Grenzübererschreitende Familienbeziehungen...*, s. 55–72.

²⁹ M. de Vitis, *The Queen of France and the Capital of Cultural Heritage*, [w:] *Early Modern Dynastic Marriages...*, s. 45–66.

Z nową królową lub małżonką następcy tronu z reguły przybywała do nowej ojczyzny limitowana świta, w tym określona liczba dam dworu, niekiedy kapelani, muzycy oraz duchowni. Wraz z Anną Duńską, małżonką Jakuba VI Szkockiego, do Edynburga przyjechali m.in. mistrz garderoby, krawiec, kuśnierz i złotnik³⁰. Wszyscy oni odgrywali istotną rolę agentów transferu. W praktyce życia codziennego dworu osoby, które przybywały z nową władczynią, początkowo pomagały w jej aklimatyzacji w obcym otoczeniu, jednak z czasem raczej utrudniały harmonijne funkcjonowanie w nowym kręgu rodzinnym i kulturowym. Odesłanie rodzimego otoczenia mogło być dotkliwą karą. Tak stało się w przypadku hiszpańskich dam dworu Anny Austriackiej, małżonki Ludwika XIII Burbona, które wróciły do Madrytu w momencie, gdy królowa popadła w niełaskę u kardynała de Richelieu³¹.

Potencjał królowych i małżonek następców tronu nie ograniczał się do kwestii personalnych i mimowolnego stwarzania warunków dla mobilności różnorodnych mediów transferu. Jak zaznaczył Adam Morton, one same były agentkami, instrumentami oraz katalizatorami wymiany³². Pomały im w tym materialne media, które wędrowały po dynastycznej pajęczynie wraz ze ślubnymi orszakami. Królewska małżonka mogła przywieźć ze sobą pewne przedmioty, w tym ważne dla jej prezencji stroje, biżuterię³³ oraz książki, będące zaczynem biblioteczki lub istotnym wsparciem duchowym. Mobilia i pamiątki pomały przetrwać

30 M. Pearce, *Anna of Denmark: Fashioning a Danish Court in Scotland*, „The Court Historian” 2019, vol. XXIV, No. 2, s. 138.

31 J.-F. Dubost, *La cour de France face aux étrangers. La présence espagnole à la cour des Bourbons au XVIIe siècle*, [w:] *Les cours d’Espagne et de France au XVIIe siècle*, éd. Ch. Grell, B. Pellistrandi, Madrid 2007, s. 152; M. Da Vinha, *La maison d’Anne d’Autriche*, [w:] *Anne d’Autriche infante d’Espagne et reine de France*, éd. Ch. Grell, Paris–Madrid–Versailles 2009, s. 155.

32 A. Morton, *Introduction: Politics, Culture and Queen Consort*, [w:] *Queens Consort...*, s. 3.

33 Nie było to możliwe w Królestwie Francji, gdzie kobiety wchodzące w skład rodziny panującej pozbywały się wszystkich mobiliów w momencie przekazania delegacji przyszłego małżonka. Nie było to regułą w skali Europy i np. Anna Duńska przywoziła ze sobą do Edynburga stroje oraz biżuterię, przenosząc w ten sposób rodzimą modę do nowej ojczyzny.

trudny czas adaptacji w nowej rzeczywistości, stając się jednocześnie elementami wymiany kulturowej pomiędzy dworami. Dzięki kobietom po dynastycznej pajęczynie przemieszczały się trendy mody, gusta artystyczne, style życia – każda z pań dysponowała pewnymi możliwościami przekształcenia kulturowego potencjału, który wraz ze sobą wiozła na dwór małżonka, w prawdziwy atut³⁴.

Agenci transferu – członkowie dynastii, dyplomaci i podróżnicy

Mimo że istniały ograniczenia w zakresie podróży dworów i osobistych spotkań między władcami, sieć dynastyczna posiadała alternatywne formuły ułatwiające wymianę kulturową. Jedną z nich było lokowanie reprezentantów dynastii w wyodrębnionych księstwach, z reguły oddalonych od stolicy. Ta sięgająca średniowiecza tradycja z powodzeniem stosowana we Francji oraz w Anglii w odniesieniu do następców tronu – odpowiednio książąt Delfinatu i Walii – była w późniejszych okresach wykorzystywana w szerokim zakresie i z różnorodnych powodów. Niekiedy chodziło o konieczność zdystansowania członka dynastii od politycznego centrum kraju. W 1679 r. brat Karola II Stuarta, Jakub książę Yorku, został odesłany do Edynburga jako wysoki komisarz króla. W tym wypadku chodziło o usunięcie go z angielskiej stolicy w związku z kryzysem ekskluzywnym, który wybuchł, gdy Jakub przeszedł na katolicyzm. Zgoła inne pobudki kierowały Habsburgami, którzy w XVI w. umieszczali młodszych reprezentantów dynastii, w tym kobiety, w różnych częściach rozległego imperium, powierzając im zarządzanie danymi terytoriami (m.in. Innsbruck, Gratz, Praga oraz Bruksela). Typowo kulturowa motywacja kierowała Jerzym II Hanowerskim, który skłonił swego syna, księcia Walii Fryderyka, do rezydowania w Hanowerze aż do 1728 r. Jerzemu II bynajmniej nie chodziło o dystansowanie

³⁴ H. Watanabe-O'Kelly, *Cultural Transfer and the Eighteenth-Century Queen Consort*, „German History” 2016, vol. XXXIV, No. 2, s. 279–292.

syna od spraw polityki angielskiej, władca po prostu chciał, by w rodzimym środowisku wyrósł on na prawdziwego Niemca³⁵.

Wymiana kulturowa zawdzięczała wiele podróżnikom. Co prawda, konferencje władców i dworów należały do rzadkości, jednak reprezentanci dynastii sporo przemieszczali się w celach edukacyjnych, dyplomatycznych, zdrowotnych bądź towarzyskich. Intensywnie podróżował po Europie nie tylko car Piotr I, ale także jeden z jego następców, syn Katarzyny II, carewicz Paweł, który odbywał wojaże wraz z małżonką. Bawiący dwukrotnie w Wersalu Józef II Habsburg raczej nie marnował czasu na introspekcję kultury dworskiej, ale koncentrował się na obserwacji francuskich osiągnięć w dziedzinie przemysłu i rolnictwa³⁶. Jeszcze inne cele przyświecały Karolowi, księciu Walii, który w 1623 r. zawitał do Madrytu, ubiegając się o rękę infantki. Wizyta ta była o tyle niefortunna, że zmusiła Hiszpanów do rezygnacji z dopiero co wdrożonej polityki oszczędności. W obliczu przyjazdu angielskiego następcy tronu wznowiono te wszystkie rozrywki, które były typowe dla lokalnej kultury dworskiej i o których kosztowności chwilowo zapomniano³⁷. Część doświadczeń kulturowych podróżujących miała wymiar osobisty i bezpośredni. Joannie Kastylijskiej, bawiącej w 1501 r. w Blois wraz z mężem Filipem Pięknym, królowa Francji Anna Bretońska poleciła przesłać wieczorem do komnaty ówczesne „konfitury”: cukier trzcinowy oraz przyprawy, w tym piżmo, cynamon, imbir, gałkę muszkatołową. Specjalności te zostały przetransportowane w specjalnych pudełkach pod drzwi księżniczki przez orszak złożony z dam dworu, któremu przewodziła królowa³⁸.

Podróże bywały często początkiem fascynacji odmienną kulturą i skłaniały członków sieci dynastycznej do baczego śledzenia trendów dominujących w ówczesnych centrach życia dworskiego.

35 J. Spangler, *The Problem of the Spare*, „The Court Historian” 2004, vol. XIX, No. 2, s. 119–127.

36 Na ten temat m.in. R. Niedziela, *Cesarz Józef II w Paryżu i Wersalu w 1777 roku*, „Prace Historyczne” 2017, t. CXLIV, nr 3, s. 499–514.

37 J.H. Elliott, *op. cit.*, s. 179–180.

38 M. Chatenet, P.-G. Girault, *Fastes de cour. Les enjeux d'un voyage princier à Blois en 1501*, Rennes 2010, s. 48.

W praktycznej realizacji tego typu strategii bardzo przydatne były osobiste znajomości, dzięki którym nawet po opuszczeniu obcego kraju można było bez trudu realizować różnorodne zamówienia i podtrzymywać kontakty. Ambasador Bawarii w Paryżu Louis-Joseph d'Albert de Luynes książę de Grimberghen pełnił równocześnie rolę agenta elektora bawarskiego Maksymiliana Emanuela, organizował wszelkie zakupy w stolicy Francji, a dodatkowo jako dyplomata zwolniony był z cel i podatków, którymi byłyby w innym wypadku obłożone eksportowane przezeń dzieła sztuki oraz mobilia³⁹. Całą siatką znajomości dysponował August II Mocny. Jej zręby powstały podczas młodszej *grand tour* księcia po Europie. Tworzyli ją m.in. Raymond Leplat, architekt odpowiedzialny za królewskie budowle, kupiec paryski Antoine Boucher, handlarz drogimi kamieniami rezydujący na stałe w Amsterdamie Charles Le Roy oraz krawiec Simon⁴⁰. W późniejszym okresie król posiadał w Paryżu też swego stałego przedstawiciela handlowego, Nicolasa de Montargona, który m.in. sprowadzał stroje zgodne z modą i gustami monarchy⁴¹. Odmienny charakter miała współpraca Hansa Khevenhüllera, cesarskiego ambasadora w Hiszpanii w latach 1574–1606, kolejno z Maksymilianem II, Rudolfem II oraz arcyksięciem Ferdynandem II Tyrolskim. Dzięki jego staraniom kolekcje Habsburgów austriackich wzbogaciły się o zwierzęta, rośliny oraz dobra luksusowe i dzieła sztuki pochodzące nie tylko z krajów Półwyspu Iberyjskiego, ale i portugalskiej Azji oraz hiszpańskiej Ameryki. Khevenhüller – prawdziwy człowiek renesansu – z wielkim wyczuciem wyszukiwał eksponaty do kolekcji swych patronów oraz dbał o ich bezpieczny transport⁴².

³⁹ N. Jeffares, *Between France and Bavaria: Louis-Joseph d'Albert de Luynes, Prince de Grimberghen*, „The Court Historian” 2012, vol. XVII, No. 1, s. 61–85.

⁴⁰ Szczegóły zakupów, których dokonywał Leplat na zlecenie Augusta II, prezentuje: D. Syndram, *«Shopping à Paris» à la demande d'Auguste le Fort*, [w:] *Le commerce du luxe à Paris aux XVIIe et XVIIIe siècles: échanges nationaux et internationaux*, éd. S. Castelluccio, Bern 2009, s. 272–274.

⁴¹ H. Watanabe-O'Kelly, *Court Culture...*, s. 204–206.

⁴² A. Jordan Gschwend, *The Emperor's Exotic and New World Animals: Hans Khevenhüller and Habsburg Menageries in Vienna and Prague*, [w:] *Naturalists in the Field*, ed. A. MacGregor, Leiden 2018, s. 76–103.

Kontakty osobiste i mobilność agentów transferu zdominowały wymianę kulturową sieci dworskiej. To one decydowały o jej dynamice i odpowiadały za jej stymulację. W procesach tych niebagatelną rolę odgrywali podróżnicy i obcokrajowcy – nie tylko dyplomaci – dzięki którym na dwory docierały liczne nowinki, np. cukier, kawa i herbata, chińska porcelana, trendy mody⁴³. Ludzie, którzy decydowali się na opuszczenie rodzinnych stron i wybierali służbę bądź zaledwie poruszanie się w orbicie wpływów obcych dworów, reprezentowali różne profesje. Byli to m.in. guwernerzy, kucharze, artyści, wojskowi, pośrednicy handlowi oraz finansisci. Wszystkich ich łączyła chęć zrobienia kariery oraz dążenie do udowodnienia swej przydatności w środowiskach, w których samo ich pochodzenie i znajomość obcej kultury były niezaprzeczalnymi atutami. Rynek był zróżnicowany. Poszukiwani byli przede wszystkim wytrawni specjaliści, którzy bez problemu znajdowali zatrudnienie. Tacy mogli peregrynować przez całe życie, zmieniając tylko afiliację, w czym pomagali z reguły członkowie dworskiej sieci⁴⁴.

Kanały wymiany informacji

Równoległe z siatką agentów transferu funkcjonowały kanały wymiany informacji oparte na cyrkulacji słowa drukowanego i pisanego. Pozwalały one na zapoznawanie się na bieżąco z wydarzeniami mającymi miejsce na europejskich dworach. Odziedziczone po średniowieczu kręgi epistolarne zostały przejęte przez nowożytne elity, które uczyniły z nich wygodny środek podtrzymywania kurtuazyjnych relacji i chętnie wykorzystywały je, by otrzymywać wieści o sprawach prywatnych i nieoficjalnych⁴⁵.

⁴³ Analogicznie rozprzestrzeniała się anglomania. A. Fraser, *Maria Antonina. Podróż przez życie*, przekł. I. Stąpor, Warszawa 2006, s. 269; R. Niedziela, *Paryż przed Rewolucją (1774–1789). Obraz miasta w oczach cudzoziemców*, Kraków 2015, s. 151–158.

⁴⁴ K. De Jonge, *op. cit.*, s. 21.

⁴⁵ Szczegółowo na ten temat: *Correspondence and Cultural Exchange in Europe 1400–1700*, ed. F. Bethencourt, F. Egmond, Cambridge 2007.

Informacje płynęły tą drogą w sposób niekiedy zaskakujący, np. sekretarz kancelarii Antoni Dembowski, który regularnie przygotowywał raporty z Drezna dla swego przełożonego, kanclerza Jana Szembeka, opisywał nie tylko współpracę monarchy z kancelarią, ale i bieg życia dworskiego. Dembowski chętnie zaglądał za kulisami, słuchał plotek i spekulacji (przypominał pod tym względem Bertauta bawiącego w Madrycie)⁴⁶.

W kręgach dworskich powstawały różnorodne drukowane oraz rękopiśmienne relacje dotyczące najważniejszych wydarzeń z życia panującego, jego rodziny oraz otoczenia. Opisy takie bywały tworzone na zamówienie przez delegowanych agentów⁴⁷. Ich powstawanie oraz dystrybucja wynikały ze wzmiankowanej już ostentacyjności kultury dworskiej, której twórcy i propagatorzy wykorzystywali wszelkie dostępne środki mające na celu ukazanie szerokim kręgom odbiorców jej świetności. Szczególnie chętnie wykorzystywano uroczystości weselne, powstawały więc liczne relacje o ich przebiegu w różnych językach. Gdy w 1722 r. córka zmarłego cesarza Józefa I Habsburga, Maria Amelia, wychodziła za mąż za Karola Alberta, syna elektora bawarskiego Maksymiliana II Emanuela, opublikowano szereg druków dokumentujących to wydarzenie. W języku niemieckim powstały m.in. opis wjazdu małżonków do Monachium i relacja z turnieju uświetniającego wesele, a w języku francuskim skompilowano pełne detali streszczenie bawarskiego mariażu i uzupełniono je wydanymi osobno relacjami z przebiegu poszczególnych dni⁴⁸.

⁴⁶ Np. relacjonując turecki bankiet w pałacu „pełnym farfur chińskich”, zaznaczył, że odbyło się to „z osobliwym gustem”. A. Dembowski do J. Szembeka, Drezno 18 VIII 1717, Biblioteka Książąt Czartoryskich w Krakowie, rkps 473 IV, s. 473.

⁴⁷ S. Barker, T. Gurney, *House Left, House Right: A Florentine Account of Marie de Medici's 1615 Ballet de Madame*, „The Court Historian” 2015, vol. XX, No. 2, s. 137–165.

⁴⁸ *Lista Des gantzen höchsten Einzugs Ihrer Durchl. Chur=printz aus Bayrn/ Caroli Alberti, Dann der Durchleuchtigsten Chur= Princessin/ Maria Amalia...*, Munich 1722; *Entwurf. Vber den bevorstehenden Einzug/ Ihrer Durchl. Chur=Printzen/ und dessen Chur=Princessin Durchl. so geschehen soll den 17. October Anno 1722*, Munich 1722; *Rejouissances et fêtes magnifiques qui se sont faites en Baviere l'an 1722 au mariage de Son Altesse Serenissime Monseigneur le Prince Electoral Duc de la Haute, & Basse Baviere &c. &c. avec Son Altesse*

Znaczenie tych druków wykraczało poza walory dokumentacyjne – dbano o ich dystrybucję na europejskich dworach, przyczyniając się w ten sposób do wymiany informacji o przebiegu uroczystości oraz modelach rozrywek, które aktualnie cieszyły się popularnością⁴⁹.

Jednocześnie rodziły się i zyskiwały na popularności dworskie periodyki, które w zależności od regionu koncentrowały się na prezentacji składu dworu bądź też miały ambicję, by opisywać życie władcy i jego otoczenia w formie szczegółowych relacji dopasowanych do struktury kalendarza. We Francji od 1649 r. ukazywał się „L’Etat de la France”, w którym zagadnienia dotyczące obsady dworu zajmowały pewne, choć nie nadmiernie wyeksponowane miejsce. Celem twórców było raczej ukazanie zmieniającej się struktury monarchii francuskiej, w której istotne miejsce zajmował dwór królewski⁵⁰. Od 1683 r. wychodził „Almanach Royal”, którego wiodącym tematem była obsada stanowisk w *maison* króla oraz analogicznych struktur pozostających do dyspozycji członków dynastii panującej. „Almanach”, pozwalający na usytuowanie szlachty otaczającej władców francuskich na konkretnym szczeblu kariery, co prawda zmieniał swą nazwę – od 1783 r. drukowany był jako „Almanach de Versailles” – jednak jego cel i przeznaczenie nie podlegały modyfikacjom do końca trwania *ancien régime*’u⁵¹. Analogiczny charakter miało wiele periodyków, w tym wydawany od 1782 r. w Portugalii „Almanach de Lisboa”⁵².

Serenissime Madame la Princesse Marie Amelie, née Princesse Royale de Boheme et d’Hongrie, Archiduchesse d’Autriche &c. &c. et une description abrégée des palais de son A. S. Electorale, où ces fêtes se sont passées, Munique 1723.

49 Zestawienie druków powstałych z okazji uroczystości dworskich można znaleźć w bazie: <https://festivals.mml.ox.ac.uk/index.php?page=home> (dostęp: 6 VIII 2020).

50 Informacje o kolejnych wydaniach „L’Etat de la France”: <https://www.chateaufersailles-recherche.fr/francais/ressources-documentaires/corpus-electroniques/sources-imprimees/periodiques/les-etats-de-la-france.html> (dostęp: 7 VIII 2020).

51 <https://www.chateaufersailles-recherche.fr/francais/ressources-documentaires/corpus-electroniques/sources-imprimees/periodiques/l-almanach-royal-1683-1792.html> (dostęp: 7 VIII 2020).

52 „Almanach de Lisboa para o anno de 1782”.

Szczegółowe informacje o dynamice życia dworu francuskiego, a zwłaszcza o inspiracjach literackich prezentował ukazujący się od 1682 r. „Mercure Galant”, następnie „Mercure de France” (od 1724 r.). Cieszący się przywilejem królewskim periodyk stanowił zarazem znakomite forum, by przekazać szerokiej publiczności przychylną dla władcy interpretację problematycznych wydarzeń⁵³. W Saksonii w 1728 r. publikowano coroczny kalendarz dworski (periodyk ten został zawieszony tylko w czasie wojny siedmioletniej). Odnotowywano w nim nazwiska osób sprawujących różnorakie funkcje w administracji państwowej i dworskiej; lista ta była poszerzana stopniowo o kolejne elementy hierarchii. Na łamach kalendarza relacjonowano również wszelkie uroczystości, zarówno te wynikające z tzw. dni galowych, jak i ważne okazje, np. zaślubiny sycylijskie z 1738 r.⁵⁴

Konkluzje

Metamorfozy dworów dotyczyły środowisk elitarnych i zamkniętych, a realizowana na różnych poziomach wymiana kulturowa decydowała o sporej homogeniczności i podobieństwie w organizacji oraz funkcjonowaniu *entourage*’u władców. Istniejące mechanizmy transferu i kanały komunikacji zapewniały stały dopływ nowych treści, które dowolnie adaptowano w poszczególnych środowiskach, a następnie eksportowano wszędzie tam, gdzie to było możliwe. Powstawała w ten sposób unikatowa, kosmopolityczna kultura, której centrum stanowiły dwory władców. Jej zasięg nie ograniczał się jednak do stolic; treści o hybrydowej strukturze wywierały o wiele szersze, choć trudne do precyzyjnego określenia wpływy. Kultura dworska ekspandowała w głąb państw dzięki mobilności elit i różnego rodzaju związkom istniejącym między

⁵³ <https://www.chateauversailles-recherche.fr/francais/ressources-documentaires/corpus-electroniques/sources-imprimees/periodiques/mercure-galant-puis-mercure-de.html> (dostęp: 7 VIII 2020).

⁵⁴ K. Keller, *Dwór sasko-polski w Dreźnie. Postacie i inscenizacje*, [w:] *Rzeczpospolita wielu narodów i jej tradycje*, red. A.K. Link-Lenczowski, M. Markiewicz, Kraków 1999, s. 73–83.

centrum politycznym a grupami zainteresowanymi partycypowaniem we wpływach i splendorze: arystokracją i szlachtą, a w niektórych regionach Europy również mieszczaństwem. Procesy transferu były więc wielokierunkowe, a ich zasięg oraz intensywność wykaczały poza mury królewskich rezydencji.

Monopol dworu jako głównego dysponenta potencjału kulturowego bywał stopniowo przełamany na rzecz szerszych kręgów. Proces ten miał miejsce np. w Dreźnie w czasach Augusta II Mocnego, który – organizując uroczyste obchody saskich karnawałów – zainicjował przeniesienie festynów, maskarad, redut i turniejów z zamku na ulice miasta⁵⁵. Kamieniem milowym w przełamywaniu zamkniętego charakteru kultury dworskiej okazał się wiek Oświecenia. Mariaż kultury elitarnej i mieszczańskiej, której przedstawiciele z impetem wkroczyli do pałacowych wnętrz, pokazując ich lokatorom atrakcyjność alternatywnych wzorców zrodzonych w kręgach *bourgeois*, prowadził do stopniowego poszerzania możliwości wymiany kulturowej. Zarazem kręgi skupione dotychczas przy władcach – arystokracja i szlachta – chętniej i częściej niż wcześniej dostrzegały i doceniały potencjał miast, a przede wszystkim ich intelektualnych, kulturowych i artystycznych kręgów. W Sztokholmie pod koniec XVIII w. opozycja między dworem a miastem została praktycznie zniewelowana⁵⁶. W tym samym czasie salony paryskie przyciągały swobodą dyskusji, a stolica Francji rozrywkami, których nie oferował Wersal (to dlatego Maria Antonina regularnie gościła w stołecznej operze). Ingres kultury mieszczańskiej, który się w ten sposób dokonywał, nieodwracalnie zmieniał modele wymiany w obrębie kultury dworskiej. W efekcie zachodzących przemian traciła ona swój zamknięty charakter, stawiała się mocniej niż dotychczas powiązana z lokalnymi kręgami kulturowymi, które od XVIII w. w coraz większym stopniu decydowały o jej różnorodności i atrakcyjności.

⁵⁵ J. Staszewski, *Polacy w osiemnastowiecznym Dreźnie*, Wrocław 1986, s. 32, 46.

⁵⁶ M. Hellsing, *Court and Public in Late Eighteenth-Century Stockholm: The Royal Urban Life of Duchess Charlotte, c. 1790*, „The Court Historian” 2015, vol. XX, No. 1, s. 43–60.

Bibliografia

Źródła archiwalne

- Biblioteka Książąt Czartoryskich w Krakowie
List A. Dembowskiego do J. Szembeka, Drezno 18 VIII 1717,
rkps 473 IV, s. 473.
- Biblioteka PAN w Kórniku
Gazety pisane głównie z: Drezna, Gdańska, Grodna, Kamieńca,
Lublina, Piotrkowa, Warszawy i Wilna 1720–1744. Kopie listów
w sprawach politycznych z lat 1715–1758, rkps 1030, k. 41v, z War-
szawy 2 IX 1728 r.

Źródła drukowane

- „Almanach de Lisboa para o anno de 1782”.
- Bertaut de Fréauville F., *Relation d'un voyage d'Espagne, où est exacte-
ment décrit l'estat de la cour de ce Royaume & de son gouvernement*,
Paris 1664.
- Entwurf. Vber den bevorstehenden Einzug/ Ihrer Durchl.
Chur=Printzen/ und dessen Chur=Princessin Durchl. so geschehen
soll den 17. October Anno 1722, Munich 1722.
- Lista Des gantzen höchsten Einzugs Ihrer Durchl. Chur=prinz aus
Bayrn/ Caroli Alberti, Dann der Durchleuchtigsten Chur= Princes-
sin/ Maria Amalia..., Munich 1722.
- Rejouissances et fêtes magnifiques qui se sont faites en Baviere l'an
1722 au mariage de Son Altesse Serenissime Monseigneur le Prince
Electoral Duc de la Haute, & Baſſe Baviere &c. &c. avec Son Altesse
Serenissime Madame la Princesse Marie Amelie, née Princesse Roja-
le de Boheme et d'Hongrie, Archiduchesse d'Autriche &c. &c. et une
description abregée des palais de son A. S. Electorale, où ces fêtes se
sont paſſées*, Munique 1723.

Opracowania

- Barker S., Gurney T., *House Left, House Right: A Florentine Account of
Marie de Medici's 1615 Ballet de Madame*, „The Court Historian” 2015,
vol. XX, No. 2, s. 137–165. <https://doi.org/10.1179/1462971215Z.00000000018>
- Bély L., *La société des princes*, Paris 1999.
- Biskup T., *Four Weddings and Five Funerals: Dynastic Integration and
Cultural transfer between the Houses of Braunschweig and Bran-
denburg in the 18th Century*, [w:] *Queens Consort, Cultural Transfer
and European Politics, c. 1500–1800*, eds A. Morton, H. Watanabe-
-O'Kelly, London–New York 2016, s. 202–230.

- Braun G., *Deutsch-Französische Geschichte*, Bd. IV (*Von der politischen zur kulturellen Hegemonie Frankreichs 1648–1789*), Darmstadt 2008.
- Burke P., *Fabrykacja Ludwika XIV*, przekł. R. Pucek, M. Szczubiałka, Warszawa 2011.
- Chatenet M., Girault P.-G., *Fastes de cour. Les enjeux d'un voyage princier à Blois en 1501*, Rennes 2010.
- Correspondence and Cultural Exchange in Europe 1400–1700*, ed. F. Bethencourt, F. Egmond, Cambridge 2007.
- Da Vinha M., *La maison d'Anne d'Autriche*, [w:] *Anne d'Autriche infante d'Espagne et reine de France*, éd. Ch. Grell, Paris–Madrid–Versailles 2009, s. 155–185.
- De Jonge K., *Introduction: Court residences as Places of Exchange in late medieval and Early Modern Europe (1400–1700)*, [w:] *Felix Austria. Lazos familiares, cultura política y mecenazgo artístico entre las cortes de los Habsburgo / Family Ties, Political Culture and Artistic Patronage between the Habsburg Courts Networks*, ed. B.J. García García, Madrid 2016, s. 13–38.
- Döberl M., *The Viennese Imperial Court and its Relationship with English Carriage Builders in the Nineteenth Century*, „The Court Historian” 2013, vol. XVIII, No. 1, s. 47–56. <https://doi.org/10.1179/cou.2013.18.1.003>
- Dubost J.-F., *La cour de France face aux étrangers. La présence espagnole à la cour des Bourbons au XVIIe siècle*, [w:] *Les cours d'Espagne et de France au XVIIe siècle*, éd. Ch. Grell, B. Pellistrandi, Madrid 2007, s. 149–169.
- Duindam J., *The Burgundian-Spanish Legacy in European Court Life: a Brief Reassessment and the Example of the Austrian Habsburgs*, „Publication du Centre Europeen d'études Bourguignonnes” 2006, vol. XLVI, s. 203–220. <https://doi.org/10.1484/J.PCEEB.2.302114>
- Duindam J., *Vienna and Versailles. The Courts of Europe's Dynastic Rivals, 1550–1780*, Cambridge 2007.
- Early Modern Dynastic Marriages and Cultural Transfer*, eds J.-L. Palos, M.S. Sánchez, London 2015.
- Elliott J.H., *Philip IV of Spain. Prisoner of Ceremony*, [w:] *The Courts of Europe. Politics, Patronage and Royalty: 1400–1800*, ed. A.G. Dickens, New York–St. Louis–San Francisco 1977, s. 169–189.
- Fraser A., *Maria Antonina. Podróż przez życie*, przekł. I. Stąpor, Warszawa 2006.
- Helsing M., *Court and Public in Late Eighteenth-Century Stockholm: The Royal Urban Life of Duchess Charlotte, c. 1790*, „The Court Historian” 2015, vol. XX, No. 1, s. 43–60. <https://doi.org/10.1179/1462971215Z.0000000003>
- Hennebelle D., *Les concerts de la Reine (1725–1768)*, Lyon 2015.

- Hofmann-Randall Ch., *Das spanische Hofzeremoniell 1500–1700. Kulturen – Kommunikation – Kontakte*, Bd. 1, Berlin 2012.
- Hohkamp M., *Sisters, Aunts and Cousins: Familial Architectures and the Political Field in Early Modern Europe*, [w:] *Kinship in Europe: Approaches to Long-Term Developments (1300–1900)*, eds D.W. Sabean, S. Teuscher, J. Mathieu, New York 2007, s. 91–104.
- Jeffares N., *Between France and Bavaria: Louis-Joseph d'Albert de Luy-nes, Prince de Grimberhen*, „The Court Historian” 2012, vol. XVII, No. 1, s. 61–85. <https://doi.org/10.1179/cou.2012.17.1.004>
- Jordan Gschwend A., *The Emperor's Exotic and New World Animals: Hans Khevenhüller and Habsburg Menageries in Vienna and Prague*, [w:] *Naturalists in the Field*, ed. A. MacGregor, Leiden 2018, s. 76–103. https://doi.org/10.1163/9789004323841_004
- Kazárová H., *Time of the Dancing Kings*, [w:] *Dances and Festivities of the 16th–18th Centuries*, ed. A. Rousová, Prague 2008, s. 69–79.
- Keller K., *Dwór sasko-polski w Dreźnie. Postacie i inscenizacje*, [w:] *Rzeczpospolita wielu narodów i jej tradycje*, red. A.K. Link-Lenczowski, M. Markiewicz, Kraków 1999, s. 73–83.
- Kohler A., „*Tu felix Austria nube...*”: *Vom Klischee zur Neubewertung dynastischer Politik in der neueren Geschichte*, „Zeitschrift für historische Forschung” 1994, Bd. XXI, s. 461–482.
- Koldau L.M., *Familiennetzwerke, Machtkalkül und Kulturtransfer: Habsburgerfürstinnen als Musikmäzeninnen im 16. und 17. Jahrhundert*, [w:] *Grenzüberschreitende Familienbeziehungen: Akteure und Medien des Kulturtransfers in der Frühen Neuzeit*, Hrsg. D. Nolde, C. Opitz, Köln–Weimar–Wien 2008, s. 55–72.
- Kraus A., *Das Haus Wittelsbach und die europäischen Dynastien: Ergebnisse und Ausblick*, „Zeitschrift für Bayerische Landesgeschichte” 1981, Bd. XLIV, H. 1, s. 425–455.
- Kuras K., *Transfer kulturowy, „histoire croisée”, „entangled history” i mobilność kulturowa w badaniach nad dworami królewskimi epoki nowożytnej*, „Historyka. Studia Metodologiczne” 2021, t. LI, s. 433–452.
- Lockyer R., *Tudor and Stuart Britain 1485–1714*, New York–London 2013.
- Morton A., *Introduction: Politics, Culture and Queen Consort*, [w:] *Queens Consort, Cultural Transfer and European Politics, c. 1500–1800*, eds A. Morton, H. Watanabe-O’Kelly, London–New York 2016, s. 1–14.
- Niedziela R., *Cesarz Józef II w Paryżu i Wersalu w 1777 roku*, „Prace Historyczne” 2017, t. CXLIV, nr 3, s. 499–514. <https://doi.org/10.4467/20844069PH.17.028.6943>
- Niedziela R., *Paryż przed Rewolucją (1774–1789). Obraz miasta w oczach cudzoziemców*, Kraków 2015.
- Nolde D., *Éléonore Desmier d’Olbreuse am Celler Hof als diplomatische, religiöse und kulturelle Vermittlerin*, [w:] *Grenzüberschreitende Fami-*

- lienbeziehungen: Akteure und Medien des Kulturtransfers in der Frühen Neuzeit, Hrsg. D. Nolde, C. Opitz, Köln–Weimar–Wien 2008, s. 107–120.
- Nolde D., *Princesses voyageuses au XVIIe siècle. Médiatrices politiques et passeuses culturelles*, s. 59–76, <http://journals.openedition.org/clio/7833> (dostęp: 26 XI 2020). <https://doi.org/10.4000/clio.7833>
- Parker G., *Emperor: A New Life of Charles v*, New Haven–London 2019.
- Pearce M., *Anna of Denmark: Fashioning a Danish Court in Scotland*, „The Court Historian” 2019, vol. XXIV, No. 2, s. 138–151. <https://doi.org/10.1080/14629712.2019.1626110>
- Queens Consort, Cultural Transfer and European Politics, c. 1500–1800*, eds A. Morton, H. Watanabe-O’Kelly, London–New York 2016.
- Richardson G., *Entertainments for the French Ambassadors at the Court of Henry VIII*, „Renaissance Studies” 1995, vol. IX, No. 4, s. 404–415. <https://doi.org/10.1111/1477-4658.00188>
- Scarbrick J.J., *Henry VIII*, London 1968.
- Skowron R., *Znak i liturgia władzy – ceremonial i etykieta dworu hiszpańskiego*, [w:] *Theatrum ceremoniale na dworze książąt i królów polskich*, red. M. Markiewicz, R. Skowron, Kraków 2006, s. 123–147.
- Smuts R.M., Gough M.J., *Queens and the International Transmission of Political Culture*, „The Court Historian” 2005, vol. X, No. 1, s. 1–13. <https://doi.org/10.1179/cou.2005.10.1.002>
- Spangler J., *The Problem of the Spare*, „The Court Historian” 2004, vol. XIX, No. 2, s. 119–127. <https://doi.org/10.1179/cou.2014.19.2.001>
- Staszewski J., *Polacy w osiemnastowiecznym Dreźnie*, Wrocław 1986.
- Syndram D., «Shopping à Paris» à la demande d’Auguste le Fort, [w:] *Le commerce du luxe à Paris aux XVIIe et XVIIIe siècles: échanges nationaux et internationaux*, éd. S. Castelluccio, Bern 2009, s. 267–279.
- Tischer A., *Verwandschaft als Faktor französischer Außenpolitik: Auswirkungen und Grenzen dynastischer Politik im 17. Jahrhundert*, [w:] *Grenzüberschreitende Familienbeziehungen: Akteure und Medien des Kulturtransfers in der Frühen Neuzeit*, Hrsg. D. Nolde, C. Opitz, Köln–Weimar–Wien 2008, s. 39–53.
- Vitis M. de, *The Queen of France and the Capital of Cultural Heritage*, [w:] *Early Modern Dynastic Marriages and Cultural Transfer*, eds J.-L. Palos, M.S. Sanchez, London 2015, s. 45–66. <https://doi.org/10.4324/9781315563213-4>
- Watanabe-O’Kelly H., *Court Culture in Dresden. From Renaissance to Baroque*, New York 2002.
- Watanabe-O’Kelly H., *Cultural Transfer and the Eighteenth-Century Queen Consort*, „German History” 2016, vol. XXXIV, No. 2, s. 279–292. <https://doi.org/10.1093/gerhis/ghw002>
- Weir A., *Henry VIII i jego dwór*, przekł. J. Jedliński, Kraków 2015.

Netografia

<https://festivals.mml.ox.ac.uk/index.php?page=home>
(dostęp: 6 VIII 2020).

<https://www.chateauversailles-recherche.fr/francais/ressources-documentaires/corpus-electroniques/sources-imprimees/periodiques/les-etats-de-la-france.html> (dostęp: 7 VIII 2020).

<https://www.chateauversailles-recherche.fr/francais/ressources-documentaires/corpus-electroniques/sources-imprimees/periodiques/l-almanach-royal-1683-1792.html> (dostęp: 7 VIII 2020).

<https://www.chateauversailles-recherche.fr/francais/ressources-documentaires/corpus-electroniques/sources-imprimees/periodiques/mercure-galant-puis-mercure-de.html> (dostęp: 7 VIII 2020).

Schönpflug D., *Dynastic networks*, <http://www.ieg-ego.eu/schoenpflugd-2010-en> (dostęp: 10 XI 2020).

Metamorphoses of Modern Court Culture. Mechanisms, Agents, Channels of Communication

Summary. This article presents the mechanisms, the agents of transfer, and the channels of communication responsible for the processes of cultural exchange within the network of European courts in 16th–18th centuries. It focuses on the practical conditions of the exchange, showing the character of court culture, the issue of meetings between rulers' courts and the importance of the monarchs' matrimonial policy. The presentation of the agents of transfer comprises the various groups who participated in the processes of cultural transfer, including members of dynasties, travelers and hired artists. This picture is complemented by the analysis of the channels of communication based on the circulation of the printed and written word (including court periodicals, accounts of ceremonies). The overview of the issue aims to show court culture in a dynamic context and to highlight its constant and changing elements.

Keywords: court culture, dynastic network, cultural exchange